

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gevolgen van COVID-19 voor de rechtspraak en kwetsbare rechtzoekenden: een onderzoek naar maatregelen en de positie van rechtzoekenden binnen het straf-, civiele jeugdbeschermings-, en vreemdelingenrecht

Voert, M.J. ter; Bauw, E.; Boone, M.M.; Bruning, M.R.; Bruquetas, M.M.; Dubelaar, M.J.; ...
; Wingerden, S.G.C. van

Citation

Voert, M. J. ter, Bauw, E., Boone, M. M., Bruning, M. R., Bruquetas, M. M., Dubelaar, M. J., ... Wingerden, S. G. C. van. (2022). *Gevolgen van COVID-19 voor de rechtspraak en kwetsbare rechtzoekenden: een onderzoek naar maatregelen en de positie van rechtzoekenden binnen het straf-, civiele jeugdbeschermings-, en vreemdelingenrecht*. Nijmegen-Leiden-Utrecht: Radboud Universiteit-Universiteit Leiden-Universiteit Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3279384>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3279384>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 8 Conclusie

Marijke ter Voert, Eddy Bauw, Miranda Boone & Marieke Dubelaar

Inhoudsopgave

8.1	Welke problemen deden zich voor bij de behandeling van rechtszaken in het begin van de coronacrisis?.....	338
8.2	Welke (digitale) maatregelen heeft de rechtspraak getroffen om de problemen het hoofd te bieden?	338
8.3	Wat zijn de praktische effecten van deze maatregelen?.....	340
8.4	Wat zijn de effecten van de maatregelen op de bescherming van de fundamentele rechten van kwetsbare rechtzoekenden?.....	341
8.5	Hoe ervaren kwetsbare rechtzoekenden de rechtvaardigheid van de digitale procedures waarmee zij te maken kregen tijdens de maatregelen?.....	342
8.6	Wat is – gegeven de gevonden effecten – de legitimiteit van de getroffen maatregelen in en buiten crisistijd?.....	342
8.7	Welke lessen kunnen worden getrokken voor de toekomst?	344
	Literatuurlijst rapport.....	347

Als gevolg van de coronacrisis heeft de rechtspraak verstrekkende maatregelen genomen om de behandeling van zaken zoveel mogelijk doorgang te laten vinden. Daarbij zijn keuzes gemaakt in de prioritering van zaken maar ook in de wijze van behandeling, waarbij de rechtspraak op grote schaal gebruik heeft gemaakt van de inzet van digitale techniek. Daarmee heeft binnen de rechtspraak een forse innovatieslag plaatsgevonden. Dit heeft echter wel effect gehad op de positie en beleving van kwetsbare rechtzoekenden binnen de in dit onderzoek betrokken rechtsgebieden: het strafrecht, het civiele jeugdbeschermingsrecht en het vreemdelingenrecht. In dit afsluitende hoofdstuk worden de conclusies van de verschillende deelonderzoeken met elkaar vergeleken en wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen zoals die in de inleiding zijn opgenomen. Aan het slot wordt vooruitgeblikt op de toekomst met het oog op de keuzes waarvoor de rechtspraak zich thans ziet gesteld.

8.1 Welke problemen deden zich voor bij de behandeling van rechtszaken in het begin van de coronacrisis?

Een eerste probleem was dat de gerechtshoeven in maart 2020 sloten, terwijl er in de onderzochte zaken zittingen moesten worden gehouden die niet uitgesteld konden worden omdat ze raken aan de rechten en belangen van rechtzoekenden en er wettelijke uitspraaktermijnen golden. In het strafrecht gaat het om zaken waarin de vrijheid van de verdachte of veroordeelde in het geding is en waar binnen een bepaalde wettelijke termijn over verlenging van detentie of invrijheidstelling moet worden beslist. Binnen het civiele jeugdrecht zijn het zaken waarbij zeer ingrijpende spoedeisende beslissingen genomen moeten worden, zoals het ondertoezichtstellen en uithuisplaatsen van kinderen. In het vreemdelingenrecht betreft het vreemdelingen die in bewaring zijn gesteld en de rechter binnen een bepaalde termijn hierover moet beslissen. Dit probleem was niet opgelost toen de gerechtshoeven enkele weken later weer opengingen omdat de capaciteit in de gerechtshoeven veel minder groot was als gevolg van de anderhalve-metermaatregel.

Een tweede probleem was het gebrek aan digitale voorzieningen en juridische mogelijkheden om digitaal processtukken uit te wisselen en om op grote schaal zittingen op afstand te houden. De situatie verschilde wel per rechtsgebied. Bij asiel- en bewaringszaken was elektronische uitwisseling van stukken voor de crisis al mogelijk en zelfs verplicht. Ook vonden in vreemdelingenbewaringszaken al zittingen via videoconferentie plaats. In het strafrecht was elektronische uitwisseling van stukken en videoconferentie (in bepaalde zaken) mogelijk maar werd er vrijwel geen gebruik van gemaakt. In het civiel jeugdrecht was zowel het elektronisch uitwisselen van processtukken als het houden van online zittingen niet mogelijk.

Een derde probleem betrof de achterstanden in de behandeling van zaken die al voor aanvang van de crisis bestonden maar als gevolg van de sluiting van de gerechtshoeven en de verminderde zittingscapaciteit nadien steeds verder opliepen. Dit was een probleem dat vooral in het strafrecht speelde, maar door de rechtspraak en het openbaar ministerie als urgent gevoeld werd, vanwege de belangen die met een tijdige rechtspraak gemoeid zijn, zowel voor de verdachte als voor slachtoffers en de samenleving.

8.2 Welke (digitale) maatregelen heeft de rechtspraak getroffen om de problemen het hoofd te bieden?

Er zijn diverse maatregelen getroffen om rechtszaken in coronatijd toch te kunnen behandelen. Ten eerste zijn wettelijke maatregelen genomen en heeft de Rechtspraak regelingen opgesteld. De Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid heeft het mogelijk gemaakt om een fysieke zitting te vervangen door een elektronische variant en heeft tevens de mogelijkheden verruimd om

rechtzoekenden op afstand via een videoconferentie of desnoods telefonisch te horen, terwijl de rechter(s) en griffier wel in de zaal zijn. Daartoe is ook het Besluit videoconferentie aangepast.

Tevens heeft de Rechtspraak een Tijdelijke algemene regeling zaaksbehandeling opgesteld waarin is beschreven op welke wijze zittingen mogen plaatsvinden en wie aanwezig mogen zijn in de rechtszaal. Deze algemene regeling is per rechtsgebied uitgewerkt in specifieke tijdelijke procesregelingen die gedurende de coronacrisis diverse keren zijn aangepast. In de algemene regeling zijn drie fasen te onderscheiden waarin de Rechtspraak gefaseerd weer zoveel mogelijk zittingen liet doorgaan. In de eerste fase tussen 17 maart en 6 april 2020 was de richtlijn om alleen zeer urgente zaken online of telefonisch op zitting te behandelen. Ook konden zaken schriftelijk worden afgedaan. In de periode daarna tot en met 10 mei 2020 (fase 2) konden ook urgente zaken online of telefonisch worden behandeld, tevens konden zaken schriftelijk worden afgedaan. In uitzonderingssituaties was een fysieke zitting mogelijk. En tot slot in de derde periode na 10 mei (tot heden) was het weer mogelijk fysieke zittingen te houden, maar ook online zittingen en geheel schriftelijke zittingen bleven voor specifieke categorieën zaken mogelijk. Om het elektronisch uitwisselen van processtukken in het brede civiele en bestuursrecht mogelijk te maken is per 1 januari 2021 het Besluit elektronisch procederen (Bep) in werking getreden.

Om fysieke zittingen mogelijk te maken, werden zittingslocaties aangepast aan de anderhalve-meternorm. Er werden onder andere spatschermen geplaatst en de toegang tot gebouwen en zittingen voor media en publiek werd beperkt en gereguleerd. Om toch zoveel mogelijk zaken te behandelen, is de capaciteit uitgebreid door inzet van gepensioneerde rechters, het huren van externe zittingslocaties en het plannen van zittingen in de avonduren. Om de oplopende achterstanden in het strafrecht te beperken en uiteindelijk weer in te lopen, is tevens besloten om bepaalde zaken 'af te schalen', dat wil zeggen sommige zaken niet door de meervoudige kamer maar door een enkelvoudige kamer te laten behandelen, dan wel af te doen buiten de rechter om via een strafbeschikking. Verder zijn zaken die normaal mondeling plaatsvonden, soms schriftelijk afgehandeld en zijn op grote schaal voorzieningen getroffen om online zittingen te kunnen houden (geheel online of in hybride vorm). Bestaande telehoorvoorzieningen zijn daartoe sterk uitgebreid en tevens zijn mogelijkheden voor beeldbellen gecreëerd. Ook is op een zeker moment ondersteunende dienstverlening voor rechtzoekenden opgezet door informatie en servicenummers op de website van de rechtspraak te plaatsen.

De inzet van digitale middelen bij een zitting en de modaliteit waarvoor daarbij werd gekozen (telefonisch, online of hybride), wisselde onder invloed van verschillende factoren: de fase van de coronacrisis en de specifieke kenmerken van de zaken in kwestie, maar ook de (lokale) voorkeuren van een gerecht en van de (teams van) rechters. Daarbij speelden ook gebouwspecifieke kenmerken een rol. Het telefonisch horen is vooral in de eerste weken van de crisis toegepast toen er nog onvoldoende of haperende digitale voorzieningen waren. Strafzaken en civiele jeugdzaken kregen bij aanvang van de crisis prioriteit bij het gebruik van fysieke zittingslocaties. Door die prioritering werden in jeugdbeschermingszaken en inhoudelijke strafzaken vrij snel weer fysieke zittingen gehouden. In jeugdbeschermingszaken werd incidenteel een of een aantal betrokkenen wel toegestaan om online deel te nemen aan een fysieke zitting (hybride variant), bijvoorbeeld in verband met een positieve test of quarantaine. Het telehoren heeft bij de raadkamer gevangenhouding en pro formazittingen een hoge vlucht genomen en wordt - zij het op beperktere schaal - nog steeds toegepast. In het vreemdelingenrecht vond telehoren in bewaringszaken in het begin van de crisis juist niet plaats door de prioriteit die aan strafzaken werd gegeven en werd dit pas later weer opgestart, vooral door rechtbanken die hier voor de crisis al gebruik van maakten. In asielzaken zijn online zittingen vooral in de periode tot mei 2020 toegepast en daarna nog sporadisch.

Wat opvalt is de uiteenlopende wijze waarop door gerechten invulling is gegeven aan de maatregelen en regels. Enerzijds was dit afhankelijk van de mogelijkheden die het gerechtsgebouw biedt of de kwaliteit van aanwezige digitale voorzieningen. Anderzijds lagen hier fundamentele argumenten aan ten grondslag die verband houden met het bieden van een adequaat niveau van rechtsbescherming aan rechtzoekenden. Er zijn door de Rechtspraak keuzes gemaakt in de prioritering van zaken. Dat zaken met prioriteit werden behandeld betekende evenwel niet dat daarvoor ook fysieke zittingscapaciteit werd vrijgemaakt en dat alle betrokkenen ook fysiek in de zittingszaal aanwezig konden zijn.

8.3 Wat zijn de praktische effecten van deze maatregelen?

Ten eerste is een deel van de vreemdelingen-, straf- en jeugdbeschermingszaken schriftelijk afgedaan, dus zonder zitting en alleen op basis van uitwisseling van stukken. Hoewel voor een schriftelijke afdoening de instemming van partijen nodig is, is dit vaak geen echte keuze omdat de zaak anders wordt uitgesteld. Tevens is de vraag in hoeverre een rechtzoekende zich gehoord voelt in een schriftelijke procedure. Over de omvang van de zaken die schriftelijk zijn afgedaan, zijn geen gegevens bekend. De interviews geven de indruk dat dit vooral is gebeurd in de beginperiode, met uitzondering van specifieke procedures in het strafrecht, zoals de behandeling van beklagzaken tegen opgelegd beslag. Die zaken zijn lange tijd uitsluitend schriftelijk behandeld.

Ten tweede had de anderhalvemetermaatregel gevolgen voor fysieke zittingen. Vanwege deze norm en besmettingsgevaar werden gedetineerden en vreemdelingen die in bewaring zijn gesteld, niet vervoerd. Ze konden dus niet bij hun zitting aanwezig zijn en ook was (voor)overleg met hun advocaat niet mogelijk. Tijdens fysieke zittingen werd ook de communicatie van de cliënt met de advocaat en tolk bemoeilijkt door de voorgeschreven afstand en aanwezige spatschermen. Voorzieningen als fluistersets voor tolken waren in het begin vrijwel niet aanwezig, daar is langzamerhand verbetering in gekomen. Verder was de openbaarheid van de zitting beperkt omdat in bepaalde periodes publiek en pers niet of in beperkte mate aanwezig mocht zijn.

De inzet van digitale zittingen heeft praktische gevolgen voor rechtzoekenden en professionals. Allereerst wordt gewezen op de belemmeringen in de communicatie als zodanig. Zo rapporteren gedetineerden dat de non-verbale communicatie op afstand minder gemakkelijk te zien of 'te lezen' is en zij de behandeling minder goed kunnen volgen. Ook klagen zowel gedetineerden als advocaten over de manier waarop ze in beeld worden gebracht en/of de kwaliteit van het beeld dat ze waarnemen. Veel genoemd zijn voorts de communicatieproblemen door technische storingen of beperkte apparatuur, het niet (vertrouwelijk) kunnen overleggen tussen advocaat en cliënt als ze op gescheiden locaties deelnemen en het langer duren van zittingen indien de tolk en cliënt op verschillende locaties zitten en er niet simultaan kan worden vertaald. Specifiek in jeugdbeschermingszaken speelde het probleem dat het voor rechters onmogelijk was te controleren of partijen zich in een veilige situatie bevonden. Meer specifiek voor strafzaken gold dat er in het begin van de coronacrisis nog onvoldoende telehoorvoorzieningen beschikbaar waren, zowel bij de PI's als bij de rechtbanken. Mede om die reden werden tijdslots ingesteld waarbinnen zittingen moesten plaatsvinden. Niet in alle zaken gaven die tijdslots voldoende tijd om een zaak adequaat te behandelen, waardoor gerechten voor de moeilijke keuze kwamen te staan zaken aan te houden of de verdachte te vragen voor de resterende periode afstand te doen van zijn recht om aanwezig te zijn bij de zitting wat de verdachte ook voor een dilemma plaatst. Tevens geldt voor het telehoren in het straf- en vreemdelingenrecht dat de nieuwe videoconferentiesets die in gebruik werden genomen niet de kwaliteit hadden van de klassieke telehoorsets en vooral in de beginperiode met technische gebreken te maken hadden.

Tegelijkertijd wordt gesignaleerd dat de inzet van online mogelijkheden in bepaalde situaties ook voordelen heeft: zaken tijdig kunnen afdoen of niet te hoeven uitstellen als een van de deelnemers in quarantaine moet; partijen die normaal niet aanwezig zouden zijn vanwege verblijf in buitenland, een handicap, of anderszins, kunnen nu wel deelnemen; sommige partijen vinden het minder stressvol vanuit hun vertrouwde omgeving deel te kunnen nemen aan de zitting; en minder reisen en wachttijd voor verdachten/ inbewaringgestelden als ook voor advocaten.

In het strafrecht hebben - als gevolg van de gemaakte prioritering - kantonrechterzaken in het eerste half jaar helemaal niet plaatsgevonden, wat heeft geleid tot een toename aan septs. De keuze om zaken af te schalen had vervolgens effect op de zwaarte van de zaken die behandeld werden door de MK en EK. Er moesten financiële maatregelen worden getroffen om dit te compenseren en extra personeel worden aangetrokken.

De prioritering van zaken had ook tot gevolg dat de werkvoorraden en doorlooptijden in het vreemdelingenrecht eind 2020 zijn opgelopen, terwijl dat niet of minder het geval is voor strafzaken en jeugdbeschermingszaken. Zowel geïnterviewden van binnen als van buiten de rechtspraak merkten op dat onvoldoende is gecommuniceerd op basis van welke overwegingen de prioriteringen zijn vastgesteld.

8.4 Wat zijn de effecten van de maatregelen op de bescherming van de fundamentele rechten van kwetsbare rechtzoekenden?

Zoals hiervoor beschreven, hebben de maatregelen onder meer effect gehad op de mogelijkheid van sommige rechtzoekenden om aanwezig te zijn bij de zitting, op de (vertrouwelijke) communicatie tijdens de zitting en op de mogelijkheid voor jeugdrechters om te controleren of partijen zich in een veilige situatie bevinden. Op welke schaal dit is voorgevallen is niet bekend, maar wel staat vast dat niet in alle gevallen de fundamentele procedurele rechten van betrokkenen (recht op aanwezigheid, actieve deelname en hoor en wederhoor) konden worden gegarandeerd.

In diverse stadia van de coronacrisis zijn zorgen geuit over de verwezenlijking van de rechten van verdachten. Als knelpunten worden daarbij onder meer genoemd het niet of niet in volle omvang uitoefenen van het aanwezigheidsrecht (in verband met problemen in de kwaliteit van verbindingen en beperkte tijdslots), de communicatie met de raadsman en de vertrouwelijkheid daarvan en de openbaarheid van de zitting. De fundamentele rechten van verdachten waren vooral in het geding waar het de behandeling van zaken met behulp van telefoon (in de beginperiode) of via telehoren (nadien) betrof. Hierdoor kon de verdachte zijn aanwezigheidsrecht niet in volle omvang uitoefenen en niet altijd effectief participeren. Dit leidde tot een marginalisering van de positie van de verdachte in het strafproces. Dit onderzoek richtte zich vooral op de positie van de verdachte tijdens zittingen, maar de beslissing om meer zaken af te doen via een strafbeschikking had bijvoorbeeld ook consequenties voor de positie van slachtoffers. Van het afschalen van zaken werd wel gezegd dat die potentieel afbreuk zouden kunnen doen aan de (ervaren) legitimiteit door verdachten, maar in het algemeen was men van mening dat die gevaren zich in de praktijk maar beperkt voordeden.

Vooral in de beginperiode van de coronamaatregelen is een spanning zichtbaar tussen tijdigheid (achterstanden voorkomen en wegwerken) en finaliteit (zaken moeten doorgaan, rechtzoekenden moeten een uitspraak krijgen) enerzijds en voldoende aandacht kunnen geven aan de eisen van een eerlijk proces en procedurele rechtvaardigheid anderzijds. Rechters verschillen in de accenten die ze leggen en de mate waarin ze meegaan met andere manieren van horen, maar over het algemeen heeft in de beginperiode de nadruk gelegen op tijdigheid en finaliteit en was er minder aandacht voor de eisen van een eerlijk proces en procedurele rechtvaardigheid.

8.5 Hoe ervaren kwetsbare rechtzoekenden de rechtvaardigheid van de digitale procedures waarmee zij te maken kregen tijdens de maatregelen?

Uit de bevindingen van de survey die is afgenomen onder strafrechtelijk gedetineerden, blijkt dat gedetineerden het horen op afstand verschillend ervaren. Sommigen vinden het fijn dat hen de gang naar het gerechtsgebouw en het veelal lange wachten aldaar bespaard blijft en voelen zich gehoord en met respect behandeld door de rechter. Anderen zijn negatief over de gang van zaken omdat er problemen waren met de kwaliteit van de verbinding en beperkte tijdslots. Zij konden de zitting daardoor vaak niet goed volgen. Ook noemden gedetineerden het ontbreken van rechtstreeks en vertrouwelijk contact met de advocaat als een (groot) gemis. Tevens voelden velen zich niet gezien en gehoord door de wijze van horen. Daarbij waren de oordelen in zaken die in de eerste zes maanden van de coronacrisis plaatsvonden negatiever dan die in de periode daarna. Dit zou te maken kunnen hebben met de verbeteringen in de technische omstandigheden van de online zittingen.

De respons van ouders betrokken bij jeugdbeschermingsmaatregelen en vreemdelingen op de vragenlijsten van het onderzoek was te gering om harde uitspraken op te kunnen baseren. Op een enkeling na waren vreemdelingen ook niet bereid om mee te werken aan een interview of werd dit afgeraden door hun advocaat omdat ze hun cliënt te kwetsbaar vonden. Betrokkenen zijn gedeprimeerd, verward, te emotioneel of hebben geen belangstelling voor of vertrouwen in onderzoek. De enkele gegevens die zijn verzameld binnen het vreemdelingenrecht, laten zowel positieve als negatieve ervaringen met (online) zittingen zien. Voor de jeugdbeschermingszaken geldt dat de geringe respons op de vragenlijst andere oorzaken had, die zijn beschreven in het deelonderzoek dat op die zaken betrekking had. Over deze zaken werden overigens wel veel (indirecte) data over rechtzoekenden verkregen uit de interviews met professionals.

Verschillende geïnterviewde professionals merkten op dat het fysiek horen belangrijk kan zijn voor de ervaren procedurele rechtvaardigheid van rechtzoekenden en het gevoel van een *day in court*. Vooral in het vreemdelingenrecht kan dit een rol spelen omdat dit vaak de enige keer is dat vreemdelingen een rechter kunnen zien en spreken in hun zaak. In hoger beroep wordt immers meer dan 95% van de vreemdelingenzaken schriftelijk afgedaan.

In nationale en internationale literatuur worden nog aandachtspunten genoemd zoals: partijen beseffen soms niet ten volle de ernst of finaliteit van procedures die op afstand worden gehouden en maken daarom geen gebruik van juridische hulp of gedragen zich te informeel; sommige deelnemers voelen zich niet serieus genomen als de zitting op afstand wordt gehouden en missen een zeker decorum. En in het verlengde van dat laatste: de rechtspraak zou haar legitimiteit en geloofwaardigheid kunnen verliezen als een zitting te informeel wordt.

8.6 Wat is – gegeven de gevonden effecten – de legitimiteit van de getroffen maatregelen in en buiten crisistijd?

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen de normatieve en empirische legitimiteit van de getroffen maatregelen. Normatieve legitimiteit gaat over de vraag of in overeenstemming met rechten en juridische beginselen is gehandeld. De empirische kant gaat over hoe die legitimiteit door betrokkenen, rechtzoekenden en beroepsbeoefenaren, is ervaren.

Voor de normatieve legitimiteit van de getroffen maatregelen is een uitgebreide grondrechtenanalyse uitgevoerd. Hiervoor zijn de volgende rechten bestudeerd:

- het recht op toegang tot de rechter (bij ontneming vrijheid)
- het recht op een rechtsmiddel
- het recht op een zitting

- het aanwezigheidsrecht
- het recht op effectieve deelname aan een proces
- het verdedigingsbeginsel
- het recht op een tolk
- het beginsel van equality of arms
- het recht op zorgvuldige bestuurlijke besluitvorming
- het recht op openbaarheid van een zitting en uitspraak
- het recht op een redelijke termijn

Uit de analyse blijkt dat vooral het digitaal horen en het schriftelijk afdoen van bepaalde procedures frictie oplevert met verschillende grondrechten, waaronder het recht op toegang tot de rechter, het recht op een zitting, het recht op effectieve participatie en het beginsel van *equality of arms*. Veel van de getroffen maatregelen zijn generiek waardoor er twijfel bestaat of er, indien vereist, wel een individuele afweging heeft plaatsgevonden of een maatregel wel passend was en of er ruimte was om rekening te houden met de kwetsbaarheid van betrokkene.

In het kader van verschillende eerlijkprocesrechten is het lastig om in abstracto te concluderen of een recht daadwerkelijk is geschonden. Dit is afhankelijk van de precieze omstandigheden van de zaak (zijn er nog andere onregelmatigheden voorgevallen?), of er compenserende maatregelen zijn genomen en of de procedure in zijn geheel nog als ‘fair’ te bestempelen valt. Als bijvoorbeeld een digitale strafzitting moeilijk te volgen was voor de verdachte, de verdachte op afstand zat van zijn advocaat en daardoor niet vertrouwelijk kon overleggen en wanneer bovendien het beginsel van *equality of arms* niet volledig is gerespecteerd, is het voorstelbaar dat het recht op een eerlijk proces is geschonden. Iets vergelijkbaars gaat op voor het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel, waar veel verschillende omstandigheden in ogenschouw moeten worden genomen voordat kan worden geconcludeerd dat een schending heeft plaatsgevonden. Bovenop het gegeven dat veelal verschillende feiten meegenomen moeten worden om te beoordelen of een recht geschonden is, komt dat de beoordeling afhankelijk zal zijn van de kwetsbaarheid van het individu en de fase waarin de pandemie zich bevindt. Hierop is derhalve geen algemeen antwoord te geven.

Wel kan in algemene zin worden opgemerkt dat vanuit de rechtspraak veel aandacht was voor het zoveel mogelijk mondeling behandelen van straf- en civiele jeugdbeschermingszaken en bepaalde zaken in het vreemdelingenrecht. Hoewel er veel aandacht was voor deze kwetsbare rechtzoekenden, was er tijdens de beperkende maatregelen in de beginperiode geen behandeling die zoveel mogelijk ‘op maat’ was en werd ingevuld naar aanleiding van de concrete omstandigheden. Dit onderzoek laat zien dat er in het waarborgen van grondrechten nog verbetering te behalen is. Wel is het eindoordeel van de analyse dat de kern van de grondrechten veelal overeind is gebleven. Er hebben zich nauwelijks schendingen voorgedaan die betrokkenen geheel onbeschermd achterlieten. Het is echter wel aannemelijk dat er verschillende schendingen hebben plaatsgevonden in individuele zaken, bijvoorbeeld omdat onvoldoende rekening werd gehouden met de kwetsbaarheid van betrokkene of omdat betrokkene niet in persoon of enkel kort is gehoord. Bij dit alles is het van belang voorop te stellen dat het grondrechtenkader van het EVRM primair voorziet in minimumwaarborgen. Het EHRM laat, juist in een crisissituatie, meer ruimte dan onder ‘normale’ omstandigheden aan de verdragsstaten om zelf afwegingen te maken op welke wijze in een adequate grondrechtenbescherming kan worden voorzien. In een hoogontwikkelde rechtsstaat als de Nederlandse mag echter worden verwacht dat ook dan wordt gestreefd naar een bescherming van procedurele rechten van rechtzoekenden die (ver) boven die minimumnorm ligt. In ieder geval mag worden verwacht dat lering wordt getrokken uit de ervaringen in de coronacrisis en in toekomstige crisissituaties de procedurele rechten van recht-

zoekenden beter worden gegarandeerd dan in deze crisis het geval was. De in dit onderzoek gesignaleerde knelpunten zouden daarin in ieder geval moeten worden meegenomen.

Wat betreft de empirische legitimiteit bespreken we hier vooral de ervaringen van professionals. Hoe rechtzoekenden de online zittingen hebben ervaren, is bij de beantwoording van vraag 5 besproken. Door alle respondenten zijn wezenlijke knelpunten naar voren gebracht ten aanzien van de maatregelen die in coronatijd zijn getroffen. Voor wat betreft het digitaal horen noemen geïnterviewde advocaten als bezwaren tegen online zittingen dat ze hun cliënt niet goed kunnen bijstaan, terwijl rechters problemen ervaren met het digitaal horen van (extra) kwetsbare rechtzoekenden. Beide groepen zien echter ook voordelen, vooral vanuit het oogpunt van efficiency en flexibiliteit. De vraag die gesteld kan worden is of de beperkingen in (de beleving van) fundamentele rechten opwegen tegen de voordelen die de maatregelen mogelijk opleveren uit het oogpunt van flexibiliteit, tijdwinst en kostenbesparing. Het merendeel van de respondenten lijkt van mening dat het daarvoor tenminste nodig is dat het digitaal horen vrijwillig plaatsvindt en dat technische voorzieningen toegankelijk en kwalitatief goed zijn.

Verder komen kwesties naar voren met betrekking tot digitaal horen die ook benoemd zijn in andere nationale en internationale literatuur. Als belangrijke knelpunten worden vooral genoemd: het niet of niet in volle omvang kunnen uitoefenen van het aanwezigheidsrecht, de kwaliteit van de verdediging, de communicatie met de advocaat en de vertrouwelijkheid daarvan, de communicatie met de tolk en tussen procesdeelnemers in het algemeen en vooral voor het strafrecht de openbaarheid van de zitting.

8.7 Welke lessen kunnen worden getrokken voor de toekomst?

Ten eerste kunnen lessen worden getrokken ten aanzien van de *inrichting van gerechtelijke procedures*. Met het oog op toekomstige pandemieën of andere verstoringen van het openbare leven, verdient het aanbeveling een visie van de rechtspraak te ontwikkelen op de prioritering van zaaksbehandeling in tijden van schaarse middelen. Die prioritering zou na brede consultaties met onder meer ketenpartners en andere betrokken organisaties en instanties moeten gebeuren. Daarbij zou aandacht moeten worden gegeven aan een grondrechtelijke toets van de prioritering.

Tevens moet worden nagedacht over het type zaken dat zich wel of juist niet leent voor schriftelijke behandeling of een online zitting. Het verdient aanbeveling om een toetsingskader te ontwikkelen dat de basis vormt voor de beslissing van de rechter over wanneer wordt gekozen voor een schriftelijke behandeling, fysieke of digitale zitting of voor digitale aanwezigheid van een of meer betrokkenen bij een fysieke zitting. Dat toetsingskader zal onder meer duidelijkheid moeten verschaffen over de vraag of de rechter daar alleen over kan beslissen of dat betrokkenen daarmee moeten instemmen, en op basis van welke criteria de beslissing wordt genomen. De tijdelijke regelingen tijdens de coronacrisis voorzien niet in een dergelijk toetsingskader. De criteria zijn daarvoor te algemeen geformuleerd, maken geen onderscheid tussen het organiseren van een telefonische, online of hybride zitting, en zijn niet gebaseerd op inzichten die inmiddels uit empirisch onderzoek bekend zijn over de effecten van digitale zittingen op procesdeelnemers en hoe deze mogelijk doorwerken op beslissingen van rechters.

Om een grondrechtencontrole te integreren in de planning van zittingen en voor afwegingen op bestuurlijk niveau, is in hoofdstuk 7 een checklist opgesteld voor de vraag of een zaak zich leent voor een digitale zitting of een schriftelijke behandeling. Daarbij moet worden opgemerkt dat procedurele rechten uit het EVRM voor de toekomst niet het enige punt van oriëntatie dienen te zijn. Deze minimumnormen kunnen immers niet als een streefnorm worden gezien, ook niet in een crisissituatie. De Rechtspraak zou zich daarom moeten oriënteren op wat zij in Nederland een passend niveau van rechtsbescherming vindt en daarover met ketenpartners in gesprek moeten

gaan. Daarbij dient niet alleen de vraag centraal te staan of – in procedurele zin – recht wordt gedaan, maar ook om hoe de procedure door rechtzoekenden wordt beleefd. Ook de ervaringen van beroepsbeoefenaren en de principiële en praktische obstakels die zij in dit onderzoek vanuit hun professionele achtergrond naar voren hebben gebracht, zouden hierin moeten worden meegenomen.

Ten tweede kunnen lessen worden getrokken voor duurzame innovatie, met name op digitaal vlak. Voor de toekomst is van belang dat wordt geïnvesteerd in de kwaliteit van digitale zittingen en de randvoorwaarden die aanwezig moeten zijn om dergelijke zittingen als een volwaardig alternatief voor fysieke zittingen door te laten gaan. Daarbij gaat het niet alleen om technische aspecten zoals de kwaliteit van het beeld en het geluid en technische ondersteuning. Uit literatuur blijkt dat de keuze voor de wijze waarop procesdeelnemers in beeld worden gebracht en de achtergrond die wordt getoond, verschil kan maken in de wijze waarop procesdeelnemers de zitting beleven. Er zou aandacht moeten worden besteed aan de symbolische uitstraling van de rechtspraak, zoals het dragen van een toga en een representatieve achtergrond.

Literatuurlijst rapport

ACVZ 2021

Commentaar ACVZ, *Op afstand horen. Rechtsbescherming van asielzoekers onder druk*, adviescommissievoorvreemdelingenzaken.nl, oktober 2021.

Algemene Rekenkamer 2020

Algemene Rekenkamer, *Resultaten verantwoordingsonderzoek 2019: Ministerie van Justitie en Veiligheid (VI) (Rapport bij het jaarverslag)*, 20 mei 2020.

Al Tamimi, *European Journal of Human Rights* 2016, p. 561-583

Y. Al Tamimi, 'The Protection of Vulnerable Groups and Individuals by the European Court of Human Rights', *European Journal of Human Rights* 2016 (5), p. 561-583.

Arai-Takahashi 2018

Y. Arai-Takahashi, 'Proportionality,' in: D. Shelton (eds.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford: OUP 2018.

Baldinger 2013

D. Baldinger, *Rigorous Scrutiny versus Marginal Review: Standards on judicial scrutiny and evidence in international and European asylum law* (dissertatie Radboud), Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2013.

Bannon & Adelstein, *Brennan Center for Justice* 2020

A.L. Bannon & J. Adelstein, 'The Impact of Video Proceedings on Fairness and Access to Justice in Court,' *Brennan Center for Justice*, brennancenter.org, 10 september 2020.

Baumgärtel 2019

M.G.N. Baumgärtel, *Demanding Rights – Europe's Supranational Courts and the Dilemma of Migrant Vulnerability*, Cambridge: CUP 2019.

Baumgärtel, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2020 (1), afl. 38, p. 12-29

M.G.N. Baumgärtel, 'Facing the Challenge of Migratory Vulnerability in the European Court of Human Rights', *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2020 (1), afl. 38, p. 12-29.

Bauw, *Rechtstreeks* 2014, afl. 4, p. 46-52

E. Bauw, 'Digitalisering en het gezag van de rechter – food for thought,' *Rechtstreeks* 2014, afl. 4, p. 46-52.

Bellone, *JICLT* 2013, afl. 1, p. 24-28

E.T. Bellone, 'Private Attorney-Client Communications and the Effect of Videoconferencing in the Courtroom,' *Journal of International Commercial Law and Technology* (8) 2013, afl. 1, p. 24-28.

Berger, Hooijmans & Wolthuis, *A&MR* 2020, p. 160-168

E. Berger, L. Hooijmans & E. Wolthuis, 'Overzicht van COVID-19 maatregelen in het Nederlandse migratierecht,' *A&MR* 2020, afl. 4, p. 160-168.

Bohannon e.a., *Displays* 2013, afl. 34, p. 177-185

L. Bohannon e.a., 'Eye contact and video-mediated communication: A review', *Displays* 2013, afl. 34, p. 177-185.

Boone, Jacobs & Lindeman, *DD* 2019, afl. 3

M. Boone, P. Jacobs P. & J. Lindeman, 'Alternatieven voor voorlopige hechtenis in Europa en Nederland: de advocaat als onterechte sleutelhouder', *Delikt en Delinkwent* 2019, afl. 3, p. 170-188.

Bootsma e.a., *NTB* 2021, p. 177

J. Bootsma e.a., 'De impact van corona op het bestuursrecht', *NTB* 2021, p. 177.

Bruning, *AA* 2020, afl. 5, p. 450-453

M.E. Bruning, 'Zorg om de jeugdzorg; kinderrechter aan zet?' *Ars Aequi* 2020, afl. 5, p. 450-453.

Bruning, in: *GS Personen- en familierecht*

M.R. Bruning, '9.7. Mondelinge behandeling bij art. 1:260 BW,' (versie 16 september 2019) in: S.F.M. Wortmann (red.), *Groene Serie Personen- en familierecht*, Deventer: Wolter Kluwer.

Bruning & Mol 2021

M. Bruning & C. Mol, 'Child Participation in International and Regional Human Rights Instruments', in: *International Handbook on Child Participation in Family Law*, W. Schama a.o. (eds.), Cambridge: Intersentia 2021.

Bruning, Smeets, Bolscher e.a. 2020

M. R. Bruning, D.J.H. Smeets, K.G.A. Bolscher e.a. *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie: Het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken* (WODC-rapport), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2020.

Byrom, Nuffield Family Justice Observatory 2020

N. Byrom, *What we know about the impact of remote hearings on access to justice: a rapid evidence review* (Briefing Paper), Londen: Nuffield Family Justice Observatory 2020.

Cantor, *Refugee Survey Quarterly* 2015, afl. 34, p. 79-106

D.J. Cantor, 'Reframing Relationships: Revisiting the Procedural Standards for Refugee Status Determination in Light of Recent Human Rights Treaty Body Jurisprudence', *Refugee Survey Quarterly* 2015, afl. 34, p. 79-106.

Creemers & Wissink, *DD* 2020, afl. 8, p. 44-50.

H. Creemers & I. Wissink, 'Jeugdrecht en Jeugdbescherming,' *Delikt en Delinkwent* 2020, afl. 8, p. 44-50.

Crescenzi, Forastiero & Palmisano 2018

A. Crescenzi, R. Forastiero & G. Palmisano, *Asylum and the EU Charter of Fundamental Rights*, Editoriale Napels: Scientifica Napoli 2018.

Council of Europe 2020

Council of Europe, 'Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis: A toolkit for member states', *rm.coe.int*, 7 april 2020.

Council of Europe 2020 (Videoconference)

Council of Europe, 'Regional online round table "Videoconference in court proceedings: human rights standards"', rm.coe.int juli 2020.

David 2020

V. David, *Cultural Difference and Economic Disadvantage in Regional Human Rights Courts*, Cambridge: Intersentia 2020.

De Boer, Mr. 2020

E. de Boer, 'Ik mis de non-verbale uitingen bij telefonische zittingen,' Mr., mronline.nl, 22 juni 2020.

De Jong 2017

T. de Jong, *Procedurele waarborgen in materiële EVRM-rechten* (dissertatie Leiden), Meijerreeks, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

De Jong-De Kruijf 2019

M.P. de Jong-De Kruijf, *Legitimiteit en rechtswaarborgen bij gesloten plaatsingen van kinderen* (dissertatie Leiden), Meijers reeks nr. 317, Den Haag: Boom Juridisch 2019.

De Jong-de Kruijf TvJ 2020, afl. 2, p. 44-48

M.P. de Jong-de Kruijf, 'De wachtlijstproblematiek 'knaagt' aan de rechten van kinderen in gesloten jeugdhulp: Een gesloten plaatsing slechts baseren op art. 3 lid 1 IVRK is geen oplossing,' *TvJ* 2020, afl. 2, p. 44-48.

De Hoon, Hirsch Ballin & Bollen 2020

A.M. De Hoon, M.F.H. Hirsch Ballin & S.G.M.J Bollen, *De verdachte in beeld. Eisen en waarborgen voor het gebruik van videoconferentie ten aanzien van de verdachte in het Nederlandse strafproces in rechtsvergelijkend perspectief*, WODC/Vrije Universiteit Amsterdam, 12 oktober 2020.

De Korte, Sancties 2020, p. 273-278

A.J. de Korte, 'Wordt telehoren het 'nieuwe normaal' binnen het strafproces?' *Sancties* 2020, p. 273-278.

De Roos, TvCR 2020, afl. 3, p. 282-289

Th. A. de Roos, 'De coronacrisis en de strafrechtspleging,' *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht* 2020 (11), afl. 3, p. 282-289.

De Vries, ULR 2013, afl. 3, p. 169-192

S.A. de Vries, 'Balancing Fundamental Rights with Economic Freedoms According tot he European Court of Justice', *Utrecht Law Review* 2013 (9), afl. 1, p. 169-192.

De Werd, NJB 2001, afl. 2, p. 67-74

M.F.J.M. de Werd, 'De openbare uitspraak. Reconstructie van een verwaarloosd leerstuk,' *NJB* 2001, afl. 2, p. 67-74.

De Wilde, De Hingh & Lodder 2019

B. de Wilde, A. de Hingh en R. Lodder, *Digitale informatie in het strafproces. De noodzaak van aanpassing van strafvorderlijke wetgeving*, WODC 2019.

De Wilde, *RM Themis* 2018, afl. 5, p. 180

B. de Wilde, 'De beoordeling van getuigenverzoeken volgens het voorgestelde Wetboek van Strafvordering. Een beweging naar voren?', *RM Themis* 2018, afl. 5, p. 180.

Dijksterhuis, Jacobs & De Jongste 2003

B.M. Dijksterhuis, M.J.G. Jacobs & W.M. de Jongste, *De competentiegrens van enkelvoudige kamers in strafzaken* (reeks Onderzoek en beleid WODC), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003.

Dinkelaar, *Trema* 2020, afl. 3, p. 5-7

I. Dinkelaar, 'Soundcheck voor de rechtspraak,' *Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht* 2020, afl. 3 (COVID-themanummer), p. 5-7.

Dordonat-Breeuwsma e.a. *Rechtstreeks* 2020, afl. 3, p. 24-35

J. Dordonat-Breeuwsma, R. van der Laan, B. Schellekens & J. Smits, 'Coronamaatregelen en fundamentele rechtsbeginselen: van noodoplossingen naar brede reflectie', *Rechtstreeks* 2020, afl. 3, p. 24-35.

Driessen & Verschuren, *CBS* 2020

Z. Driessen & S. Verschuren, 'Jeugdbescherming en jeugdreclassering 2020,' *CBS*, cbs.nl, 30 april 2021.

Droogleever Fortuyn, *Advocatenblad* 2020

S. Droogleever Fortuyn, 'Echt contact met de rechter blijft onmisbaar,' *Advocatenblad* 2020, *advocatenblad.nl*, 20 oktober 2020.

Droogleever Fortuyn *Advocatenblad* 2020, afl. 6, p. 18-21

S. Droogleever Fortuyn, 'Zittingen in coronatijd: water bij de rechtstatelijke wijn,' *Advocatenblad* 2020, afl. 6, p. 18-21.

Droogleever Fortuyn, Dunk & Mebius 2020

S. Droogleever Fortuyn, S. Dunk & F. Mebius, 'Rechten verdachten en slachtoffers in het geding,' *Website Advocatenblad* 2020.

Dubelaar, *DD* 2019, afl. 47, p. 604

M.J. Dubelaar, 'Het aanwezigheidsrecht in strafzaken anno 2019', *Delikt en Delinkwent* 2019, afl. 47, p. 604.

Dubelaar e.a. *NJB* 2015, p. 2862-2869

M.J. Dubelaar, J.M. ten Voorde, S.G.C. van Wingerden & R. van Leusden, 'Afscheid van de pro-formazitting in strafzaken?', *NJB* 2015, p. 2862-2869.

Dubelaar e.a. 2015

M.J. Dubelaar, R. van Leusden, J.M. ten Voorde & S.G.C. van Wingerden, *Alleen voor de vorm? Frequentie, organisatie en praktijk van pro-formazittingen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2015.

Eagly, *NURL* 2015, afl. 4, p. 933-1020

I.V. Eagly, *Remote Adjudication in Immigration*, *Northwestern University Law Review* (109) 2015, afl. 4, p. 933-1020.

EHRM 2021 (Article 5)

EHRM, *Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights. Right to Liberty and Security*, Straatsburg: Raad van Europa versie 31 december 2021

EHRM 2021 (Article 8)

EHRM, *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence*, Straatsburg: Raad van Europa versie 31 augustus 2021

EHRM 2021 (Article 13)

EHRM, *Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence*, Straatsburg: Raad van Europa versie 31 augustus 2021

EHRM 2021 (criminal limb)

EHRM, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (criminal limb)*, Straatsburg: Raad van Europa versie 30 april 2021.

EHRM 2021 (civil limb)

EHRM, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb)*, Straatsburg: Raad van Europa versie 31 augustus 2021.

EHRM 2021 (Immigration)

EHRM, *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights. Immigration*, Straatsburg: Raad van Europa versie 31 augustus 2021.

European Council on Refugees and Exiles 2020

European Council on Refugees and Exiles, 'The concept of vulnerability in European asylum procedures', asylumineurope.org, 2020.

European Union: European Agency for Fundamental Rights 2016

European Union: European Agency for Fundamental Rights, *Handbook on European law relating to access to justice*, fra.europe.eu, 16 juni 2016.

Feiner, FJR 2020

R. Feiner, 'Kinderen vanaf 12 jaar volledig procesbekwaam? Jeugdrecht is geen kinderspel!', *FJR* 2020, afl. 56.

FJR 2020, afl. 5, p 28-32

'Covid-19 en het Familie- en Jeugdrecht (editorial)', *FJR* 2020, afl. 5, p. 28.

Geertsema 2018

K.E. Geertsema, *Rechterlijke toetsing in het asielrecht. Een juridisch onderzoek naar de intensiteit van de rechterlijke toets in de Nederlandse asielprocedure 2001-2015* (dissertatie VU), Den Haag: Boom juridische uitgevers 2018.

Gerards 2019

J.H. Gerards, *General Principles of the European Convention on Human Rights*, Cambridge: CUP 2019.

Gerards, *European Law Journal* 2011, afl. 1, p. 80-120

J.H. Gerards, 'Pluralism, Deference and the Margin of Appreciation Doctrine', *European Law Journal* 2011 (17), afl. 1, p. 80-120.

Gerards, *HRLR* 2018, afl. 3., p. 495-515

J.H. Gerards, 'Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights', *Human Rights Law Review* 2018, afl. 3., p. 495-515.

Gibbs 2017

P. Gibbs, *Defendants on video-conveyor belt justice or a revolution in access?*, Londen: Transform Justice 2017, transformjustice.org.uk.

Glenton-Fynn 2021

C. Fenton-Glynn, *Children and the European Court of Human Rights*, Oxford: OUP 2021.

Gori & Pahladsingh, *ERA Forum* 2021, afl. 21, p. 561-577

P. Gori & A. Pahladsingh, 'Fundamental rights under Covid-19: an European perspective on videoconferencing in court,' *ERA Forum (Nature Public Health Emergency Collection)* 2021, afl. 21, p. 561-577.

Greene, *Strasbourg Observers* 2020

A. Greene, 'States should declare a state of emergency using article 15 ECHR to confront the coronavirus pandemic', *Strasbourg Observers*, strasbourgobservers.com, 1 april 2020.

Greer, Gerards & Slowe 2018

S. Greer, J. Gerards & R. Slowe, *Human rights in the Council of Europe and the European Union : achievements, trends and challenges*, Cambridge: CUP 2018.

Groenendijk & Riel, *A&MR* 2017, afl. 9, p. 405-414

K. Groenendijk & M. van Riel, 'Migratierecht is bijna helemaal Unierecht', *A&MR* 2017, afl. 9, p. 405-414.

Hammerstein, *Blog RU* 2020

A. Hammerstein, 'Overpeinzingen bij een crisis,' *Blog Radboud Universiteit Nijmegen* 2020, ru.nl en mr-online.nl, 2 april 2020.

Harris, Bates & Buckley 2018

D.A. Harris, E. Bates & C. Buckley, *Harris, O'Boyle & Warwick: Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford: OUP 2018.

Heijmans, *Volkskrant* 2020

T. Heijmans, 'Wat het sluiten van de rechtspraak betekent voor de familie K.', *Volkskrant*, volkskrant.nl, 7 mei 2020.

Hesselink, *A&MR* 2016, afl. 2, p. 74-75

L. Hesselink, 'We moeten eraan' Ervaringen met digitaal procederen over asiel en bewaring,' (interview) *A&MR* 2016, afl. 2, p. 74-75.

ICJ 2020

ICJ, 'Videoconferencing, Courts and COVID 19. Recommendations Based on International Standards', november 2020.

Jansen *NJB* 2020, p. 2301

R. Jansen, 'Aandachtspunten bij het gebruik van de videoconferentie in civiele procedures,' *NJB* 2020, p. 2301.

Jansen-Mahfoud, *A&MR* 2021, afl. 1, p. 11-16

E. Jansen-Mahfoud, 'IND zet vreemdelingen klem. Tijdens coronacrisis toch mvv ophalen in land van herkomst of bestendig verblijf,' *A&MR* 2021, afl. 1, p. 11-16.

Jensma *NRC* 2020a

F. Jensma, 'Eigenlijk wankelt het hele eerlijke proces,' *NRC Handelsblad*, 9 mei 2020.

Jensma, *NRC* 2020b

F. Jensma, 'Een strafproces 'op afstand' is te mager,' *NRC* 2020, nrc.nl, 2 mei 2020.

Joseph, Schultz & Castan 2005

S. Joseph, J. Schultz & M. Castan, *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*, Oxford: OUP 2005.

Jovicic, *ERA Forum* 2021, afl. 21, p. 545-560

S. Jovicic, 'COVID-19 restriction on human rights in the light of the case-law of the European Court of Human Rights,' *ERA Forum (Nature Public Health Emergency Collection)* 2021, afl. 21, p. 545-560.

Kitzinger, *Transparency Project* 2020

C. Kitzinger, 'Remote justice: a family perspective,' *Transparency Project* 2020, transparencyproject.org.uk, 29 maart 2020.

Krol, *NPO-radio 1* 2020

M. Krol, 'Meer spoedaanvragen uithuisplaatsingen kinderen,' *NPO-radio 1*, nporadio1.nl, uitgezonden op 31 maart 2020.

Legg, *Federal Law Review* 2021, afl. 2, p. 161-184

M. Legg, 'The Covid-19 Pandemic, the Courts and online hearings: maintaining open justice, Procedural fairness and impartiality,' *Federal Law Review*, 2021, afl. 2, p. 161-184.

Leijten 2015

I. Leijten, *Core rights and the protection of socio-economic interests by the European Court of Human Rights* (dissertatie Leiden) Meijers-reeks no. 252, 2015.

Lenaerts 2019

K. Lenaerts, 'Limits on Limitations: The Essence of Fundamental Rights in the EU,' *German L.J.* 2019, afl. 20, p. 779-793.

Loof 2021

J. Loof, 'Coronacrisis en bestuursrecht: rechtsstatelijke en mensenrechtelijke dimensies,' *VAR-preadvies 2021*, Den Haag: Boom Juridisch 2021.

Loof, *JBplus* 2020, afl. 3, p. 3-16.

J-P Loof, 'Mensenrechten en rechtstaat kennen geen pauzestand: over bestuursrecht, bestuursrechtspraak en coronacrisis,' *JBplus* 2020, afl. 3, p. 3-16.

Lynch & Kilkelly, *Int. J. Child. Rights* 2021, afl. 29, p. 286-304

N. Lynch & U. Kilkelly, "'Zooming In" on Children's Rights During a Pandemic: Technology, Child Justice and COVID-19', *The International Journal of Children's Rights* 2021, afl. 29, p. 286-304.

Maksimov, euroactiv.com, 2020

V. Maksimov, 'Coronavirus derogations from human rights send wrong sign say MEPs', euroactiv.com, 25 maart 2020.

Malsch e.a. 2020

Malsch e.a. 'Research note. Coronavirus (COVID-19) pandemic and the visibility of justice', NSCR, Open Universiteit 2020.

McGoldbrick, *ICLQ* 2016, afl. 1, p. 21-60

D. McGoldbrick, 'A Defence of the Margin of Appreciation and an Argument for its Application by the Human Rights Committee', *International & Comparative Law Quarterly*, 2016 (65), afl. 1, p. 21-60.

McKeever, *MLR Forum* 2020

G. McKeever, 'Remote Justice? Litigants in Person and Participation in Court Processes during Covid-19,' *MLR Forum*, modernlawreview.co.uk, 3 augustus 2020.

Mommers & Francot, *DD* 2020, afl. 61

S. Mommers & L. Francot, 'Artikel 6 EVRM en het plexiglas huis van de strafrechtketen: De ondergrens van het recht op een eerlijk proces komt in zicht', *DD* 2020, afl. 61.

Nifosi-Sutton 2017

I. Nifosi-Sutton, *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law*, New York: Routledge 2017.

OSCE/ODIHR 2020

OSCE/ODIHR, *The functioning of courts in the Covid-19 pandemic*, Primer oktober 2020.

Peroni & Timmer, *Int. J. Const. Law* 2013, afl. 4, p. 1056-1085

L. Peroni & A. Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention Law', *International Journal of Constitutional Law* 2013 (11), afl. 4, p. 1056-1085.

Porter e.a. *Int. J. Child. Rights* 2021, afl. 29, p. 426-446

R. B. Porter, F. Gillon, F. Mitchell, N. Vaswani & E. Young, 'Children's Rights in Children's Hearings: The Impact of COVID-19,' in: *The International Journal of Children's Rights* 2021, afl. 29, p. 426-446.

Raad van de Europese Unie 2009

Raad van de Europese Unie, 'Resolutie van de Raad: Over een routekaart ter versterking van de procedurele rechten van verdachten en beklaagden in strafprocedures', 2009/C, 295/01, 4 december 2009.

Rainey, McCormick & Ovey 2017

B. Rainey, P. McCormick & C. Ovey, *Jacobs, White & Ovey: The European Convention on Human Rights*, Oxford: OUP 2017.

Reneman 2018, p. 59-77

A.M. Reneman, 'Asylum and Article 47 of the Charter: Scope and Intensity of Judicial Review', in: A. Crescenzi, R. Forastiero & G. Palmisano, *Asylum and the EU Charter of Fundamental Rights*, Napels: Editoriale Scientifica Napoli 2018, p. 59-77.

Reneman, Beck & Mole 2014

A.M. Reneman, G. Beck & N. Mole, *The application of the EU charter of Fundamental Rights to asylum procedural law*, ECRE/Dutch Council for Refugees 2014.

Report Venice Commission 2020

Report Venice Commission, 'Respect for Democracy, Human Rights and the Rule of Law during States of Emergency: Reflections (987/2020)', venice.ceo.int, 19 juni 2020.

Richardson & Devine, Mich. J. Int. Law 2020, afl. 1. p. 105-176

E. Richardson & C. Devine, 'Emergencies End Eventually: How to Better Analyze Human Rights Restrictions Sparked by the COVID-19 Pandemic Under the International Covenant on Civil and Political Rights', *Michigan Journal of International Law* 2020 (42), afl. 1, p. 105-176.

Rossner, Tait & McCurdy, Curr. Issues in Crim. Justice 2021, afl. 1, p. 94-110

M. Rossner, D. Tait & M. McCurdy, 'Justice reimaged: challenges and opportunities with implementing virtual courts', *Current Issues in Criminal Justice* 2021 (33), afl. 1, p. 94-110.

Rossner & Tait, CCJ 2021, p. 1-23

M. Rossner & D. Tait, 'Presence and participation in a virtual court'. *Criminology & Criminal Justice* 2021, p. 1-23.

Rowden & Wallace, Int. J. Law Context 2018, afl. 4, p. 504-534

E. Rowden and A. Wallace, 'Remote judging: The impact of video links on the image and the role of the judge', *International Journal of Law in Context*, 2018, afl. 4, p. 504-524.

Samartzis, HRLR 2021, afl. 21, p. 409-432

A. Samartzis, 'Weighing Overall Fairness: A Critique of Balancing under the Criminal Limb of Article 6 of the European Convention on Human Rights', *Human Rights Law Review* 2021, afl. 21, p. 409-432.

Serrarens JV 2021, afl. 2, p. 58-73

J. Serrarens, 'Over emancipatie en de rechtspositie van gedetineerden. Levensomstandigheden van gedetineerden ernstig verslechterd tijdens corona', *Justitiële Verkenningen* 2021, afl. 2, p. 58-73.

Scheinin 2013

M. Scheinin, 'Core Rights and Obligations', in: D. Shelton (red.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford: OUP 2013.

Sicilianos, SEDI/ESIL Lecture 2015

L-A. Sicilianos, 'The European Court of Human Rights at a Time of Crisis in Europe', SEDI/ESIL Lecture, echr.ceo.int, 16 oktober 2015.

Sidhu 2017

O. Sidhu, *The concept of equality of arms in criminal proceedings under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Cambridge: Intersentia 2017.

Spadaro, Eur. J. Risk Regul. 2020, afl. 2, p. 317-325

A. Spadaro, 'COVID-19: Testing the Limits of Human Rights', *European Journal of Risk Regulation* 2020 (11), afl. 2, p. 317-325.

Spronken NJB 2020, p. 686

T. Spronken 'De rechtspraak als vitaal onderdeel van de rechtstaat', *NJB* 2020, p. 686.

Snijders, Klaassen & Meijer 2017

H.J. Snijders, C.J.M. Klaassen & G.J. Meijer, *Nederlands burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Steenhuis, Trouw 2020

D. Steenhuis, 'Dan maar milder straffen via het OM om de berg aan rechtszaken weg te werken', *Trouw*, trouw.nl, 16 mei 2020.

Steketee e.a. 2020

M. Steketee, R. de Wildt, M. Compagner, M. van der Hoff e.a., *Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona. Wat is de impact van de coronacrisis op de kwetsbare gezinnen en de hulp die zij nodig hebben?* Utrecht: Verweij-Jonker Instituut 2020.

Stoker, Volkskrant 2020

E. Stoker, 'Vanuit de gevangenis kijkt de verdachte indringend naar de camera: 'Rechter, ik ben de liefde van mijn leven verloren'', *Volkskrant*, volkskrant.nl, 12 april 2020.

Terry, Johnson & Thompson 2010

M. Terry, S. Johnson & P. Thompson, *Virtual Court pilot Outcome evaluation*, Ministry of Justice Research Series 2010, afl. 21, justice.gov.uk.

The Law Society 2020

The Law Society, 'Civil Justice Council's rapid consultation on the impact of COVID-19 measures on the civil justice system', lawsociety.org.uk, 20 mei 2020.

Tsampi, Blog RUG, 2020

A. Tsampi, 'Public Health and the European Court of Human Rights: Using Strasbourg's Arsenal in the COVID-19 Era', Blog Rijksuniversiteit Groningen, rug.nl, 27 maart 2020.

Tyler, Court Review 2007, afl. 44, p. 26-31

T.R. Tyler, *Procedural Justice and the Courts*, *Court Review* 2017, afl. 44, p. 26-31.

Tzevelekos & Dzehtsiarou, ECLR 2020, af. 1, p. 141-149

V. P. Tzevelekos, K. Dzehtsiarou, 'Normal as Usual? Human Rights in Times of COVID-19', *European Convention on Human Rights Law Review* 2020, afl. 1, p. 141-149.

UNICEF 2020

UNICEF, 'Coronacrisis en kinderen en jongeren in Nederland: Een inventarisatie van de impact van de coronacrisis op kinderen en jongeren in Nederland,' unicef.nl, 28 mei 2020.

Van Ansem, Bardoel & Van Knippenbergh, *Rechtstreeks* 2020, afl. 3, p. 46-54

S. van Ansem, A. Bardoel & A. van Knippenbergh, 'Communiceren met rechtzoekenden tijdens de coronacrisis,' *Rechtstreeks*, 2020, afl. 3, p. 46-54.

Van Breda, Jansen & Verhoeven *NJB* 2020, p. 1809

J. van Breda, S. Jansen en M. Verhoeven, 'De coronazaaksbehandeling (CZB)', *NJB* 2020, p. 1809.

Van Dijk e.a. 2018

P. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Cambridge: Intersentia 2018.

Van den Bos 2007

K. van den Bos, 'Procedurele rechtvaardigheid. Beleving bij burgers en implicaties voor het openbaar bestuur', in: A.F.M. Brenninkmeijer, *Werken aan behoorlijkheid. De Nationale ombudsman in zijn context*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007, p. 183-198.

Van der Ende 2007

M. van der Ende, S. Rienstra, A. Slob, A. Uwland, *Ex ante evaluatie van videoconferencing in het strafrecht en vreemdelingenbewaringszaken*. Ecorys in opdracht van WODC, 2007.

Van der Ende *JV* 2011, afl. 7, p. 51-55

M. van der Ende, 'De praktijk van telehoren', *JV* 2011, afl. 7, p. 51-55.

Van der Meij & Bektesevic *Strafblad* 2021, afl. 1, p. 10-17

P. van der Meij & D. Bektesevic, 'Herwaardering van de strafrechtadvocaat', *Boom Strafblad*, 2021, afl. 1, p. 10-17.

Van der Star, *De Gelderlander* 2020

G. van der Star, 'Vermeende pyromaan Grave wacht nog steeds op plek in Pieter Baan Centrum,' *De Gelderlander*, gelderlander.nl, 18 mei 2020.

Van der Zon 2020

K.A.M. van der Zon, *Pleegrechten voor kinderen* (dissertatie Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2020.

Van Ettekoven, *Mr.* 2020

B. J. van Ettekoven, 'We gaan hier sterker uitkomen', *Mr.*, mr-online.nl, 28 april 2020.

Van Kempen, *DD* 2016, afl. 5, p. 271-288

P.H.P.H.M.C, 'Aandacht voor de slechts beperkt capabele verdachte in voor- en hoofdonderzoek – aanbevelingen voor de wetgever', *DD* 2016, afl. 5, p. 271-288.

Van Lent 2008

L. van Lent. *Externe openbaarheid in het strafproces*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008.

Van Lent & Malsch *NJB* 2021, p. 1662-1668

L. van Lent & M. Malsch, 'Gaten in de openbaarheid: rechtbankverslaggeving na één jaar corona', *NJB* 2021, p. 1662-1668.

Van Lent, *Strafblad* 2013, afl. 5, p. 350-359

L. van Lent, 'Media en strafproces: eisen en grenzen ingevolge artikel 6 EVRM', *Strafblad* 2013, afl. 5, p. 350-359.

Van Rossum & Simon Thomas 2016, p. 179-190

W. van Rossum & M.A. Simon Thomas, 'De paradox van rechter en ritueel' in: R. Ortlep, F. Groothuijse, J. Kiewiet, R. Nehmelman (red.), *De rechter onder vuur*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2016, p. 179-190.

Van Teeffelen, *FJR* 2017, p. 37

P.A.J.Th. van Teeffelen, 'De kinderrechter: een kameleon in de rechterlijke organisatie?', *FJR* 2017, p. 37.

Van Wingerden & Vanderveen, *Advocatenblad* 2021, afl. 4, p. 40-44

S.G.C. van Wingerden & G.N.G. Vanderveen, Knelpunten bij videozittingen in strafrecht, *Advocatenblad* 2021, afl. 4, p. 40-44.

Verkroost *TvJR* 2019, afl. 1, p. 17-24

D.S. Verkroost, 'Jeugdhulpverlening 'met zachte drang': duidelijkheid vereist,' *Tijdschrift voor Jeugdrecht* 2019, afl. 1, p. 17-24.

Vink *NJB*, afl. 18, p. 1308-1316

A.F. Vink, 'Het Nederlandse staatsnoodrecht. Wat te doen met de EHBO-trommel die niet op orde is,' *NJB* 2020/1134, afl. 18, p. 1308-1316.

Wallace, Roach-Anleu & Mack, *Int. J. Legal Prof.* 2019, afl. 1, p. 51-67

A. Wallace; S. Roach-Anleu & K. Mack, 'Judicial engagement and AV links: Judicial perceptions from Australian courts', *International Journal of the Legal Profession* 2019, afl. 1, p. 51-67.

Westendorp, *A&MR* 2021, afl. 1, p. 55-57

G. Westendorp, 'Kan ik als derdelander ondanks coronamaatregelen mijn geliefde in Nederland bezoeken?' *A&MR* 2021, afl. 1, p. 55-57.

Zijlstra, *DvhN* 2020

R. Zijlstra, 'Pieter Baan Centrum op halve kracht vanwege anderhalve meter: meer vertraging in strafzaken,' *Dagblad van het Noorden*, 16 april 2020.

Wetgeving en richtlijnen

- *Stb.* 2004, 214 (Wet elektronisch bestuurlijk verkeer)
- *Stb.* 2006, 275 (Besluit videoconferentie)
- *Stb.* 2006, 610 (Besluit videoconferentie)
- *Stb.* 2010, 173 (Wet elektronisch verkeer met de bestuursrechter)
- *Stb.* 2016, 90 (Digitale processtukken Strafvordering)

- *Stb.* 2016, 288 (Wet ter vereenvoudiging en digitalisering van het burgerlijk procesrecht en bestuursprocesrecht)
- *Stb.* 2016, 292 (Besluit digitalisering burgerlijk procesrecht en bestuursprocesrecht)
- *Stb.* 2016, 359 (Besluit digitale stukken Strafvordering).
- *Stb.* 2017, 174 (Besluit tot vaststelling tijdstip van inwerkingtreding diverse onderdelen *Stb.* 2016, 288, *Stb.* 2016, 289)
- *Stb.* 2018, 246 (Verzamelbesluit Justitie en Veiligheid 2018)
- *Stb.* 2019, 506 (Invoeringsbesluit herziening tenuitvoerlegging strafrechtelijke beslissingen)
- *Stb.* 2019, 18 531 (Wijziging van het Besluit videoconferentie)
- *Stb.* 2020, 101 (Wijziging besluit videoconferentie)
- *Stb.* 2020, 124 (Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid)
- *Stb.* 2020, 126 (Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid)
- *Stb.* 2020, 242 (Tijdelijke wet opschorting dwangsommen IND)
- *Stb.* 2020, 364 (Besluit wijziging vervaldata van wettelijke voorzieningen getroffen i.v.m. COVID-19)
- *Stb.* 2020, 410 (Besluit elektronisch procederen)
- *Stb.* 2021, 577 (Besluit wijziging vervaldata van wettelijke voorzieningen getroffen i.v.m. COVID-19)
- *Stcr.* 2021, 31 617

- Asielprocedurerichtlijn (oud) 2005/85/EG
- Terugkeerrichtlijn 2008/115/EG
- Richtlijn 2010/64/EU Het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures.
- Richtlijn 2012/13 Recht op informatie in strafprocedures
- Asielprocedurerichtlijn 2013/32/EU
- Opvangrichtlijn 2013/33/EU
- Richtlijn 2013/48/EU (Recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures)
- Dublinverordening 604/2013
- Richtlijn 2016/800 (Procedurele waarborgen voor kinderen die verdachte of beklaagde zijn in een strafprocedure)
- Richtlijn 2016/343/EU (Versterking van bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld en van het recht om in strafprocedures bij de terechtzitting aanwezig te zijn)

- Europese Commissie, 'COVID-19: Richtsnoeren betreffende de uitvoering van de relevante EU-bepalingen op het gebied van de asiel- en terugkeerprocedures en betreffende hervestiging (2020/C 126/02), 17 april 2020.

- Procesreglement Civiel Jeugdrecht (versie januari 2020)
- Tijdelijk algemene regeling (versie 28 augustus 2020)
- Tijdelijke algemene regeling zaaksbehandeling (versie 5 november 2021)
- Tijdelijke regeling F&J rechtbanken i.v.m. corona (versie 29 april 2020)
- Tijdelijke regeling F&J rechtbanken (versie 26 juni 2020)
- Tijdelijke regeling F&J rechtbanken (versie 3 november 2020)
- Tijdelijke regeling F&J rechtbanken (versie 1 oktober 2021)
- Tijdelijke regeling F&J rechtbanken (versie 1 december 2021)
- Tijdelijke regeling F&J hoven (versie 24 april 2020)
- Tijdelijke regeling F&J hoven (versie 26 juni 2020)
- Tijdelijke regeling F&J hoven (versie 30 november 2021)
- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 3 april 2020)

- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 11 mei 2020)
- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 26 juni 2020)
- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 19 augustus 2020)
- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 1 september 2020)
- Tijdelijke regeling strafrecht (25 september 2021)
- Tijdelijke regeling strafrecht (versie 30 november 2021)

- *Kamerstukken II 2003/04, 29 254, 3*
- *Kamerstukken II 2017/18, 29 279, 420*
- *Kamerstukken II 2018/19, 29 279, 490*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2592*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2598*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2633*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2650*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2666*
- *Kamerstukken II 2019/20, 19 637, 2681*
- *Kamerstukken II 2019/20, 24 587, 763*
- *Kamerstukken II 2019/20, 29 279, 562*
- *Kamerstukken II 2019/20, 29 279, 581*
- *Kamerstukken II 2019/20, 29 279, 589*
- *Kamerstukken II 2019/20, 29 279, 601*
- *Kamerstukken II 2019/20, 32 734, 45*
- *Kamerstukken II 2019/20, 31 753, 221*
- *Kamerstukken II 2019/20, 31 839, 723*
- *Kamerstukken II 2019/20, 31 839, 746*
- *Kamerstukken II 2019/20, 35 300-VI, 114*
- *Kamerstukken II 2019/20, 35 343, 3*
- *Kamerstukken II 2019/20, 35 434, 3*
- *Kamerstukken II 2019/20, 35 526*
- *Kamerstukken II 2019/20, 35 557, 3*
- *Kamerstukken II 2020/21, 29 279, 614*
- *Kamerstukken II 2020/21, 29 279, 622*
- *Kamerstukken II 2020/21, 29 279, 686*
- *Aanhangsel Handelingen II 2019/20, 2226*
- *Aanhangsel Handelingen II 2019/20, 2873*
- *Aanhangsel Handelingen II 2019/20, 2837*
- *Aanhangsel Handelingen II 2019/20, 3222*

- Principles and guidelines on migrants in vulnerable situations 2018
- United Nations (Human Rights), Global Migration Group, 'Principles and Guidelines, supported by practical guidance on the human rights protection of migrants in vulnerable situations,' ohchr.org, 2018.
- United Nations, CCPR/C/41/D/327/1988
United Nations (Human Rights), 'International covenant on civil and political rights,' CCPR/C/41/D/327/1988, 11 april 1991.
- United Nations, CCPR/C/21 (General Comment no. 29)
United Nations (Human Rights), 'International covenant on civil and political rights: General Comment no. 29: States of Emergency (article 4),' CCPR/C/21, 31 augustus 2001.

- United Nations, CCPR/C/21 (General Comment no. 31)
United Nations (Human Rights), 'International covenant on civil and political rights: General Comment no. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant,' CCPR/C/21, 26 mei 2004.
- United Nations, CCPR/C/GC/32 (General comment no. 32)
United Nations (Human Rights), 'International covenant on civil and political rights: General Comment no. 32 (article 14),' CCPR/C/GC/32, 23 augustus 2007.
- United Nations, CCPR/C/GC/35 (General comment no. 35)
United Nations (Human Rights), 'International covenant on civil and political rights: General Comment no. 35 (article 9),' CCPR/C/GC/35, 16 december 2014.
- United Nations, CRC/GC/2003/5 (General comment no. 5)
United Nations, 'Convention on the Rights of the Child: General comment no. 5: General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, par. 6),' CRC/GC/2003/5, 27 november 2003.
- United Nations, CRC/C/GC/12 (General comment no. 12)
United Nations, 'Convention on the Rights of the Child: General comment no. 12' CRC/C/GC/12, 20 juli 2009.
- United Nations, CRC/C/GC/25 (General comment no. 25)
United Nations, 'Convention on the Rights of the Child: General comment no. 25,' CRC/C/GC/25, 2 maart 2021.

Jurisprudentie

- Rb. Den Haag, 8 februari 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:1816
- Rb. Den Haag, 17 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:7172
- Rb. Den Haag, 20 maart 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:2766
- Rechtbank Den Haag (zp. 's-Hertogenbosch), 25 maart 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:3270
- Rb. Rotterdam, 30 maart 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:2696
- Rb. Den Haag (zp. Middelburg), 4 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:11097
- Rb. Den Haag, 8 februari 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:1816.
- Rb. Den Haag (zp. Arnhem) 6 juli 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:6228
- Rb. Den Haag (zp. 's-Hertogenbosch), 21 april 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:3658, *JV* 2020/98.
- Rb. Den Haag (zp. Arnhem), 3 juli 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:6088
- Rb. Den Haag (zp. Haarlem) 9 juni 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5269
- Rb. Den Haag (zp. Rotterdam) 3 november 2020, NL20.17676 (niet gepubliceerd)
- Rb. Den Haag (zp. Middelburg), 4 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:11097

- Hof Amsterdam 19 juli 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BR3011
- Hof Den Haag, 18 mei 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:917
- Hof Arnhem-Leeuwarden 16 juli 2020, ECLI:NL:GHARL:2020:5657
- Hof Arnhem-Leeuwarden, 3 augustus 2020, ECLI:NL:GHARL:2021:7855
- Hof Arnhem-Leeuwarden 6 augustus 2020, ECLI:NL:GHARL:2020:6248
- Hof Arnhem-Leeuwarden 29 september 2020, ECLI:NL:GHARL:2020:7980

- ABRvS 7 april 2020, ECLI:NL:RVS:2020:991, *JB* 2020/71

- HR 20 december 1926, *NJ* 1927, 85
- HR 15 december 2008, ECLI:NL:HR:2020:2008
- HR 5 december 2014, ECLI:HR:2014:3535
- PG HR 10 november 2020, ECLI:NL:PHR:2020:1050

- HR 15 december 2020, ECLI:NL:HR:2020:2008, NJ 2021/114
- HR 15 december 2020, ECLI:NL:HR:2020:2037
- HR 22 juni 2021, ECLI:NL:HR:2021:854, NJ 2021/249
- HR 2 november 2021, ECLI:NL:HR:2021:1568

- ECRM 30 juni 1959, 434/58 (*X. t. Zweden*)
- EHRM 23 november 1962, 524/59 en 617/59 (*Ofner en Hpfinger t. Oostenrijk*)
- EHRM 27 juni 1968, 1936/63 (*Neumeister t. Oostenrijk*)
- EHRM 27 juni 1968, 2122/64 (*Wemhoff t. Duitsland*)
- EHRM 10 november 1969, 1602/62 (*Stögmüller t. Oostenrijk*)
- EHRM 17 januari 1970, 2689/75 (*Delcourt t. België*)
- EHRM 28 juni 1978, 6232/73 (*König t. Duitsland*)
- EHRM, 26 april 1979, 6538/74 (*Sunday Times t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 9 oktober 1979, 6289/73 (*Airey t. Ierland*)
- EHRM 4 december 1979, 7710/76 (*Schiesser t. Zwitserland*)
- EHRM 27 februari 1980, 6903/75 (*Deweert t. België*)
- EHRM 13 mei 1980, 6694/74 (*Artico t. Italië*)
- EHRM 24 juni 1982, 7906/77 (*Droogenbroeck t. België*)
- EHRM 15 juli 1982, 8130/78 (*Eckle t. Duitsland*)
- EHRM 8 december 1983, 7984/77 (*Pretto e.a. t. Italië*)
- EHRM 22 februari 1984, 8209/78 (*Sutter t. Zwitserland*)
- EHRM 28 juni 1984, 7819/77; 7878/77 (*Campbell & Fell t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 12 februari 1985, 9024/80 (*Colozza t. Italië*)
- EHRM 28 mei 1985, 8225/78 (*Ashingdane t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 29 mei 1986, 8562/79, (*Feldbrugge t. Nederland*)
- EHRM 27 juni 1968, 2122/64 (*Wemhoff t. Duitsland*)
- EHRM 21 oktober 1986, 9862/82 (*Sanchez-Reisse t. Zwitserland*)
- EHRM 8 juli 1987, 9749/82 (*W. t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 29 februari 1988, 9106/80 (*Bouamar t. België*)
- EHRM 6 december 1988, 10590/83 (*Barberà, Messegué en Jabardo t. Spanje*)
- EHRM 19 december 1989, 9783/82 (*Kamasinski t. Oostenrijk*)
- EHRM, 24 april 1990, 11801/85 (*Kruslin t. Frankrijk*)
- EHRM 19 februari 1991, 13978/88 (*Adiletta e.a. t. Italië*)
- EHRM 28 november 1991, 12629/87 (*S t. Zwitserland*)
- EHRM 12 oktober 1992, 12919/87 (*Boddaert t. België*)
- EHRM 25 november 1992, 12728/87 (*Abdoella t. Nederland*)
- EHRM 25 februari 1993, 13089/87 (*Dobbertin t. Frankrijk*)
- EHRM 23 juni 1993, 12952/87 (*Ruiz Mateos t. Spanje*)
- EHRM 24 juni 1993, 14518/89 (*Schuler-Zgraggen t. Zwitserland*)
- EHRM 24 augustus 1993, 12986/87 (*Scuderi t. Italië*)
- EHRM 27 oktober 1993, 14448/88 (*Dombo Beheer t. Nederland*)
- EHRM 23 februari 1994, 16757/90, (*Stanford t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 9 december 1994, 13427/87 (*Stran Greek Refineries t. Griekenland*)
- EHRM 20 februari 1996, 19075/91 (*Vermeulen t. België*)
- EHRM 22 februari 1996, 17358/90 (*Bulut t. Oostenrijk*)
- EHRM 26 maart 1996, 20524/92 (*Doorson t. Nederland*)
- EHRM 16 september 1996, 21893/93 (*Akdivar e.a. t. Turkije*)
- EHRM 15 november 1996, 22414/93 (*Chahal t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 18 maart 1997, 22209/93 (*Foucher t. Frankrijk*)
- EHRM 1 juli 1997, 9316/81 (*Probstmeier t. Duitsland*)

- EHRM 28 oktober 1998, 90/1997/874/1086 (*Assenov e.a. t. Bulgarije*)
- EHRM 25 maart 1999, 31195/96 (*Nikolova t. Bulgarije*)
- EHRM 29 april 1999, 25642/94 (*T.W. t. Malta*)
- EHRM 16 december 1999, 24888/94 (*V. t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 16 februari 2000, 28901/95 (*Rowe en Davis t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 27 april 2000, 25651/94, (*L. t. Finland*)
- EHRM 11 juli 2000, 40035/98 (*Jabari t. Turkije*)
- EHRM 25 juli 2000, 24954/94, 24971/94, 24972/94 (*Tierce and Others t. San Marino*)
- EHRM 5 oktober 2000, 39652/98 (*Maaouia t. Frankrijk*)
- EHRM 26 oktober 2000, 30210/96 (*Kudla t. Polen*)
- EHRM 13 februari 2001, 23541/94 (*Garcia Alva t. Duitsland*)
- EHRM 14 februari 2001, 35115/97 (*Riepan t. Oostenrijk*)
- EHRM 24 april 2001, 36337/97 & 3597/97 (*B. & P. t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 26 juni 2001, 32771/96 (*Cuscani t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 16 oktober 2001, 39846/98, (*Brennan t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 24 januari 2002, 44234/98, (*Uçak t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 7 mei 2002, 46311/99 (*McVicar t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 4 juni 2002, 32106/96 (*Komanicky t. Slowakije*)
- EHRM 20 juni 2002, 50963/99 (*Al Nashif t. Bulgarije*)
- EHRM 16 juli 2002, 56547/00 (*P.C. en S. t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 10 december 2002, 53236/99 (*Waite t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 14 januari 2003, 27751/95 (*K.A. v. Finland*)
- EHRM 12 februari 2003, 28394/95 (*Döry t. Zweden*)
- EHRM 14 april 2003, 26891/95 (*Lagerblom t. Zweden*)
- EHRM 31 juli 2003, 50389/99 (*Doran t. Ierland*)
- EHRM 28 oktober 2003, 58973/00 (*Rakevich t. Rusland*)
- EHRM 3 juni 2004, 1571/07 (*Bati en Others t. Turkije*)
- EHRM 8 juli 2004, 48787/99 (*Ilascu e.a. t. Moldavië en Rusland*)
- EHRM 9 september 2004, 53329/99 (*Toeva t. Bulgarije*)
- EHRM 9 december 2004, 62936/00 (*Moiseyev t. Rusland*)
- EHRM 15 februari 2005, 68416/01 (*Steel en Morris t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 12 mei 2005, 46221/99 (*Öcalan t. Turkije*)
- EHRM 6 oktober 2005, 11810/03, (*Maurice t. Frankrijk*)
- EHRM 1 maart 2006, 56581/00 (*Sejdovic t. Italië*)
- EHRM 6 april 2006, 46917/99, (*Stankiewicz t. Polen*)
- EHRM 12 april 2006, 58675/00 (*Martinie t. Frankrijk*)
- EHRM 8 juni 2006, 75529/01 (*Sürmeli t. Duitsland*)
- EHRM 20 juni 2006, 18078/02 (*Vayıç t. Turkije*)
- EHRM 27 juli 2006, 75778/01 (*Mamič t. Slovenië*)
- EHRM 21 september 2006, 12643/02 (*Moser t. Oostenrijk*)
- EHRM 3 oktober 2006, 543/03 (*McKay t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 5 oktober 2006, 45106/04 (*Marcello Viola t. Italië*)
- EHRM, 12 oktober 2006, 13178/03 (*Mayeka en Kaniki Mitunga t. België*)
- EHRM 18 oktober 2006, 18114/02 (*Hermi t. Italië*)
- EHRM 9 november 2006, 26260/02 (*Golubev t. Rusland*)
- EHRM 23 november 2006, 73053/01 (*Jussila t. Finland*)
- EHRM 18 januari 2007, 19611/04 (*Šubinski t. Slovenië*)
- EHRM 27 april 2007, 38184/03 (*Matyjek t. Polen*)
- EHRM 6 december 2007, 42628/04 (*Susanna Ros Westlund t. IJsland*)
- EHRM 23 oktober 2008, 13470/02 (*Khuzin e.a. t. Rusland*)

- EHRM 27 november 2008, 36391/02 (*Salduz t. Turkije*)
- EHRM 5 juni 2009, 6293/04 (*Mirilashvili t. Rusland*)
- EHRM 25 juni 2009, 39686/02 (*Oral en Atabay t. Turkije*)
- EHRM 3 december 2009, 8917/05 (*Kart t. Turkije*)
- EHRM 2 februari 2010, 29647/08 and 33269/08 (*Kabwe t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 29 maart 2010, 3394/03 (*Medvedyev e.a. t. Frankrijk*)
- EHRM 29 oktober 2010, 1404/03 (*Krestovskiy t. Rusland*)
- EHRM 2 november 2010, 21272/03 (*Sakhnovskiy t. Rusland*)
- EHRM 21 januari 2011, 30696/09 (*M.S.S. t. België en Griekenland*)
- EHRM 1 maart 2011, 15924/05 (*Welke & Bialek t. Polen*)
- EHRM 7 juni 2011, 30042/08 (*Csüllög t. Hongarije*)
- EHRM 14 juni 2011, 20491/92 (*Medenica t. Zwitserland*)
- EHRM 28 juni 2011, 55597/09 (*Nunez t. Noorwegen*)
- EHRM 2 februari 2012, 9152/09 (*I.M. t. Frankrijk*)
- EHRM 24 april 2012, 29648/03 (*Haralampiev t. Bulgarije*)
- EHRM 2 mei 2012, 9152/09 (*I.M. t. Frankrijk*)
- EHRM 7 juni 2012, 38433/09, (*Centro Europa 7 S.R.L. en di Stefano t. Italië*)
- EHRM 17 juli 2012, 64791/10, (*M.D. e.a. Malta*)
- EHRM 19 juli 2012, 48163/08 (*Jama t. Slovenië*)
- EHRM 2 oktober 2012, 18498/04 (*Khrabrova t. Rusland*)
- EHRM 2 december 2012, 36516/19 (*Jallow t. Noorwegen*)
- EHRM 6 december 2012, 12323/11 (*Michaud t. Frankrijk*)
- EHRM 16 april 2013, 40908/05 (*Fazliyski t. Bulgarije*)
- EHRM 25 april 2013, 58590/11 (*Zahirović t. Kroatië*)
- EHRM 7 mei 2013, 57665/12 & 57657/12 (*Koufaki en Adedy t. Griekenland*)
- EHRM 6 juni 2013, 2283/12, (*Mohammed t. Oostenrijk*)
- EHRM 25 juni 2013, 5968/09 (*Anghel t. Italië*)
- EHRM 23 juli 2013, 41872/10 (*M.A. t. Cyprus*)
- EHRM 3 maart 2014, 18640/10, 18647/10, 18663/0, 18668/10 en 18698/10 (*Grande Stevens e.a. t. Italië*)
- EHRM 4 maart 2014, 7942/05 en 24838/05 (*Dilipak en Karakaya t. Turkije*)
- EHRM, 23 april 2014, 38030/12 (*Khan t. Duitsland*)
- EHRM 22 juli 2014, 22681/09 (*A.D. t. Turkije*)
- EHRM 4 november 2014, 29217/12 (*Tarakhel t. Zwitserland*)
- EHRM 16 december 2014, 23755/07 (*Buzadji t. Moldavië*)
- EHRM 15 januari 2015, 62198/11 (*Kuppinger t. Duitsland*)
- EHRM 17 april 2015, 30460/13 (*A.T. t. Luxemburg*)
- EHRM 6 juli 2015, 66408/12 (*Sanader v. Croatia*)
- EHRM 7 juli 2015, 72287/10 (*Rutkowski e.a. t. Polen*)
- EHRM 3 september 2015, 10161/13, (*M&M t. Kroatië*)
- EHRM 8 oktober 2015, 77212/12 (*Korosec t. Slovenië*)
- EHRM 2 februari 2016, 71776/12 (*NTS e.a. t. Georgië*)
- EHRM 16 februari 2016, 27236/05 (*Yevdokimov e.a. t. Rusland*)
- EHRM 23 maart 2016, 43611/11 (*F.G. t. Zweden*)
- EHRM 31 mei 2016, 2430/06, 1454/08, 11670/10 en 12938/12 (*Gankin e.a. t. Rusland*)
- EHRM 21 juni 2016, 55391/3 (*Ramos Nunes de Carvalho e sá t. Portugal*)
- EHRM 4 oktober 2016, 2653/13 (*Yaroslav Belousov t. Rusland*)
- EHRM 17 oktober 2016, 7472/14, (*D.L. t. Bulgarije*)
- EHRM 25 oktober 2016, 37037/03, 39053/03 & 2469/04 (*Chaushev e.a. t. Rusland*)
- EHRM, 13 december 2016, 41738/10, (*Paposhvili t. België*)

- EHRM 26 januari 2017, 60802/09 (*Faig Mammadov t. Azerbaidjan*)
- EHRM 14 februari 2017, 30749/12 (*Hokkeling t. Nederland*)
- EHRM 13 januari 2017, 11981/15 (*B.A.C. t. Griekenland*)
- EHRM 13 maart 2017, 23393/05 (*Castravet t. Moldavië*)
- EHRM 12 mei 2017, 21980/04 (*Simeonovi tegen Bulgarije*)
- EHRM, 24 juli 2017, 32504/17 (*Kaplan t. Noorwegen*)
- EHRM 16 juli 2017, 2614/65 (*Ringeisen t. Oostenrijk*)
- EHRM 19 september 2017, 35289/11 (*Regner t. Tsjechië*)
- EHRM 3 oktober 2017, 23022/13 (*D.M.D. t. Roemenië*)
- EHRM 5 oktober 2017, 22059/08 (*Kaleja t. Litouwen*)
- EHRM 28 november 2017, 48657/06 (*Özmurat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. en Tic. Ltd. Şti. t. Turkije*)
- EHRM 4 april 2018, 56402/12 (*Correia de Matos t. Portugal*)
- EHRM 10 juli 2018, 14319/17 (*X t. Nederland*)
- EHRM 28 augustus 2018, 59868/08 (*Vizgirda t. Slovenië*)
- EHRM 18 december 2018, 59793/17 (*Khusnutdinov & X t. Rusland*)
- EHRM 17 januari 2019, 29683/16 (*Eftimov t. voormalig Joegoslavische Republiek van Macedonië*)
- EHRM 28 mei 2019, 173/15 (*Liblik e.a. t. Esland*)
- EHRM 18 juli 2019, 37748/13 (*RV e.a. t. Italië*)
- EHRM 10 september 2019, 37283/13 (*Strand Lobben t. Noorwegen*)
- EHRM 19 november 2019, 2695/15, 55325/15, 75734/12 (*Razvozhayev t. Rusland en Oekraïne & Oekraïne en Udaltsov t. Rusland*)
- EHRM 14 januari 2020, 51111/07 en 42757/07 (*Khodorkovskiy en Lebedev t. Rusland*)
- EHRM 28 mei 2020, 17895/14 (*Evers t. Duitsland*)
- EHRM 22 juni 2020, 31295/11 (*Yam t. Verenigd Koninkrijk*)
- EHRM 28 juli 2020, 25402/14 (*Pormes t. Nederland*)
- EHRM 8 december 2020, 329984/06 (*Stafeyev t. Rusland*)
- EHRM 9 maart 2021, 16031/18 (*Arewa t. Litouwen*)
- EHRM 23 maart 2021, 19090/20 (*Fenech t. Malta*)
- EHRM 23 maart 2021, 46595/19 (*M.T. t. Nederland*)
- EHRM, 8 april 2021, 47621/13 (*Vavřička e.a. t. Tsjechië*)
- EHRM 8 juni 2021, 61591/16 (*Dijkhuizen t. Nederland*)
- EHRM 22 juni 2021, 35751/20 (*Bah t. Nederland*)
- EHRM 7 december 2021, 57467/15, (*Savran t. Denemarken*)

- HRC 28 juli 1989, 207/86 (*Moraël t. Frankrijk*)
- HRC 8 november 1994, 511/1992 (*Lansman e.a. t. Final*)
- HRC 27 maart 2006, 1183/200

- HvJEU 26 juni 2007, C-305/05 (*Ordre des barreaux francophones et germanophone e.a. t. Conseil des ministres*)
- HvJEU 18 december 2008, C-349/07 (*Sopropé*)
- HvJEU 16 juli 2009, C-385/07 (*Der Grüne Punkt-Duales System Deutschland t. Commissie*)
- HvJEU 18 maart 2010 C-317/08-C-320/08 (*Rosalba Alassini t. Telecom Italia SpA, Filomena Califano t. Wind SpA, Lucia Anna Giorgia Iacono t. Telecom Italia SpA en Multiservice Srl t. Telecom Italia SpA*)
- HvJEU 22 december 2010, C-279/09 (*DEB mbH t. Bundesrepublik Deutschland*)
- HvJEU 7 april 2011, C-321/09, EU:C:2011:218 (*Griekenland t. Commissie*)
- HvJEU 28 juli 2011, C-69/10 (*Samba Diouf*)

- HvJEU 21 december 2011, C-411/10 & C-493/10 (*N.S. en M.E*)
- HvJEU 6 november 2012, C-199/11 (*Europese Gemeenschap t. Otis NV e.a.*)
- HvJEU 31 januari 2013, C-175/11 (*H.I.D. & B.A. t. Refugee Applications Commissioner e.a.*)
- HvJEU 26 februari 2013, C-399/11 (*Melloni*)
- HvJEU 26 februari 2013, C-617/10 (*Åkerberg Fransson*)
- HvJEU 28 februari 2013, C-334/12 (*Heroverweging Arango Jaramillo e.a. t. EIB*)
- HvJEU 14 november 2013, C-4/11 (*Puid*)
- HvJEU 26 november 2013, C-58/12 (*Groupe Gascogne t. Commissie*)
- HvJEU 5 juni 2014, C-146/14 PPU (*Mahdi*)
- HvJEU 4 juni 2015, C-682/13 (*Andechser Molkerei Scheitz t. Commissie*)
- HvJEU 15 oktober 2015, C-216/14 (*Gavril Covaci*)
- HvJEU 15 februari 2016, C-601/15 (*J.N.*)
- HvJEU 14 juni 2016, C-556/14 (*Marchiani t. Parlement*)
- HvJEU 20 oktober 2016, C-429/15 (*Danqua*)
- HvJEU 15 maart 2017, C-528/15 (*Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie t. Salah Al Chodor e.a.*)
- HvJEU 26 juli 2017, C-348/16 (*Sacko*)
- HvJEU 25 januari 2018, C-473/1
- HvJEU 5 juni 2018, C-612/15 (*Kolev*)
- HvJEU 4 oktober 2018, C-652/16 (*Ahmedbekova*)
- HvJEU, 8 mei 2019, C-230/18 (*PI t. Landespolizeidirektion Tirol*)
- HvJEU 29 juli 2019, C-556/17 (*Torubarov*)
- HvJEU 19 maart 2020, C-406/18 (*P. G.*)
- HvJEU 15 april 2021, C194-19 (*H.A.*)

Websites

- 'Actualiteit,' vreemdelingendetentie.nl.
- 'Advies inzake conceptvoorstellen in het kader van de modernisering van het Wetboek van Strafvordering,' rechtspraak.nl, 23 augustus 2018.
- 'Advocaat wel of niet verplicht,' rechtspraak.nl.
- 'Antwoorden vragen n.a.v. brief stand van zaken bij de Taskforce IND wegwerken achterstanden,' open.overheid.nl, 19 maart 2021.
- 'Asielprocedure hervat via telehoren,' IND, ind.nl, 1 mei 2020.
- 'Bestuursrecht: regelingen, procedures, formulieren,' rechtspraak.nl.
- 'Beyond the emergency of the COVID-19 pandemic,' fairtrials.org.
- 'Brief VAJN,' vajn.nl, 20 mei 2020.
- 'Briefing European Parliament, 'Upholding Human Rights during the pandemic,' europarl.europa.eu.
- 'Cliënten en GGZ op zoek naar nieuw evenwicht,' mindplatform.nl.
- 'Convention on the Rights of the Child (map),' ohchr.org.
- 'Coronacrisis en kinderen en jongeren in Nederland: Een inventarisatie van de impact van de coronacrisis op jongeren in Nederland,' unicef.nl, 28 mei 2020.
- 'Coronahoester zes weken gevangenis in: Uw dronkenschap is geen excuus!' omroepwest.nl, 25 april 2020.
- 'Coronamaatregelen tijdens pro-formazitting 6 mei in zaak Nicky Verstappen,' rechtspraak.nl, 22 april 2020.
- 'Criminal Justice, Fundamental Rights and the Rule of law in the Digital Age,' ceps.eu.
- 'De rechtspraak: kerngetallen 2019,' rechtspraak.nl.

- 'Deelnemen aan een vergadering of online zitting van de rechtspraak via skype voor bedrijven, met een Mac,' Flyer Rechtspraak, rechtspraak.nl.
- 'Digitaal werkbezoek minister Sander Dekker', jeugdbeschermingrotterdamrijnmond.nl, 1 april 2020.
- 'DJI treft preventieve corona-maatregelen,' dji.nl, 13 maart 2020.
- 'European Criminal Bar Association: Statement of Principles on the use of Video-Conferencing in Criminal Cases in a Post-Covid-19 World', ecba.org, 6 september 2020.
- 'Factsheet Migratieketen week 44,' tweedekamer.nl.
- 'Gerechtsgebouwen aangepast aan anderhalvemetersamenleving,' rechtspraak.nl, 11 mei 2020.
- 'Gevolgen coronavirus voor de activiteiten van het NIFP,' nifp.nl, 26 maart 2020.
- 'Grapperhaus versoepelt regeling langeafstandsrelaties,' rijksoverheid.nl, 16 juli 2020.
- 'Gratis standaard consult bij OM-strafbeschikking,' raadvoorderechtspraak.nl, 31 maart 2021.
- 'Handleiding nationale toepassing EU-Grondrechtenhandvest,' kcbr.nl.
- 'Information Note on Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection,' ecre.org, december 2014.
- 'Jaarverslag Rechtspraak 2020,' jaarverslagrechtspraak.nl.
- 'Jongeren met jeugdzorg in nature; persoonskenmerken, op peildatum,' cbs.nl, 5 november 2021.
- 'Landelijke richtlijn fysiek horen in instellingen in aanvulling op en ter specificatie van de RIVM-richtlijnen,' rechtspraak.nl, 1 juli 2020.
- 'Memorie van Toelichting Voorstel van wet tot vaststelling van Boek 4 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering: Berechting,' rijksoverheid.nl.
- 'Mijn Strafdossier-digitaal stukken uitwisselen,' rechtspraak.nl.
- 'NJCM brief aan minister van Justitie en Veiligheid over zorgen om corona-maatregelen in de strafrechtspleging,' njcm.nl, 4 mei 2020.
- 'Online zittingen en overleggen,' rechtspraak.nl.
- 'Practitioners' tools on EU law: Presumption of Innocence and Right to be present at Trial Directive,' fairtrials.org.
- 'Professionele standaarden van de bestuursrechter bij de rechtbanken,' rechtspraak.nl, 14 september 2017.
- 'Protocolen en regelingen: Handleiding Skype,' hofvandiscipline.nl.
- 'Raad voor de Kinderbescherming werkt door tijdens periode met coronavirus,' kindbescherming.nl, 22 april 2020.
- 'Rechtbanken weer open maar zorgen over zorgvuldigheid rechtspraak,' nos.nl, 23 april 2020.
- 'Rechtspraak en OM werken corona-achterstanden weg,' rechtspraak.nl, 25 juni 2020.
- 'Rechtspraak tijdens de coronacrisis,' rechtspraak.nl, 2 april 2020.
- 'Slachtoffers gedupeerd door coronamaatregelen bij rechtbanken,' nos.nl, 8 mei 2020.
- 'Toelichting op trendbreuk in tijdreeks jeugdzorgcijfers,' cbs.nl, 29 oktober 2021.
- 'The functioning of courts in the Covid-19 pandemic (primer),' osce.org, oktober 2020.
- 'The implementation of the Dublin III Regulation in 2020,' AIDA, asylumineurope.org, september 2021.
- 'The Law Society's response to the Civil Justice Council's rapid consultation on the impact of COVID-19 measures on the civil justice system,' lawsociety.org.uk, 20 mei 2020.
- 'Vanaf dinsdag sluiten de gerechten, urgente zaken gaan wel door,' rechtspraak.nl, 15 maart 2020.
- 'Vanaf 11 mei weer meer zittingen,' rechtspraak.nl, 8 mei 2020.

- 'Veelgestelde vragen online zittingen en overleggen,' rechtspraak.nl.
- 'Vervolging en berechting misdrijven; persoonsgegevens,' cbs.nl, 3 september 2021.
- 'Videoverbinding met rechtbanken,' dji.nl.
- 'Videozittingen en mailen met de Rechtspraak,' rechtspraak.nl, 7 april 2020.
- 'Zitting op locatie gesloten jeugdzorg (Mededeling rechtbank),' hvja.nl.